

IX.

Reakce puristů proti jazykovým nesprávnostem a jejich t. zv. brusy.

69. Proti jazykovým chybám a nesprávnostem ve spisovné řeči stále se opakujícím vystoupili někteří gramatikové, a to dílem v pojednáních a kratších článcích vyšlých v různých časopisech, dílem v samostatných knihách, zvaných obyčejně brusy. Nejvíce brusů vzniklo v letech sedmdesátých a jsou zvláště českého písemnictví. Někteří z těchto strážců jazykové správnosti nedovedli však kráčet zlatou střední cestou a zašli příliš daleko. Ba, mnohé takové snahy byly až komicky nepodařené.

Z let šedesátých budtež uvedeny tyto práce: „Strážce jazyka“ v Schulzově „Osvětě“ (1863—1864) a dále samostatně vyšlá „Frasesologie česká“ (1862) od J. Šacha a stejně nazvaný spis Fr. Šebka z r. 1863 a 1864; Jak. Malého „Ukázka frasesologie česko-něm. a něm.-české“ 1868.

Důležitější byl článek Fr. Bartoše „Jakou zkázu bere jazyk český v době nejnovější“ v ČMatM. 1871, 84 a násl. J. B. Mašek napsal „Něco k brusy jazyka českého“ tamt. 1873, 165 a násl. a Fr. Kott „O některých výtkách, které se čini nové češtině spisovné“ v LF. II, 75—80.

Řadu podobných článků od Vymazala a Bartoše nalézáme v „Komenském“ v letech 1872—74. Také Bačkovský připojoval svůj „brousek“ k několika ročníkům „Studentských listů“.

Nejvíce se arciť bojovalo proti germanismům, jichž se nebylo lze zbaviti.

70. Vlastní období brusů zahájil Fr. O. Mikeš svým „Strážcem jazyka českého“ (v Praze 1872, stran 100). Spisek, ještě dosti strážlivý, obsahuje v abecedním pořádku hesla dílem česká, dílem

německá. Pak následoval „Brus jazyka českého“ (1873, stran 63) od J. Javůrka, který již obsahuje některé zvláštnosti jazykové; je nepřehledný.

Daleko zašel V. Prasek ve svém díle „Brus příspěvkem ke skladbě srovnávací“ (v Praze 1874); chtěl zavésti mnohá nářeční slova (hlavně z nářečí opavského) a zastaralé výrazy. Již nad první větou jeho předmluvy musíme se zaraziti: *Chtěje vyhoditi (!) těm, kdož mne za brus pozvali (!), volil jsem přispěti ke skladbě české, neboť nemohl jsem nevědět, co usamím (!), všem že k myslí a chuti nebude, když bych neopíral se o syntaxi“* (postavení zájmena *se* je chybné!). A tak to jde dále. Píše: Příklady „postrašné“ (str. 22); osobní vazba „*houf vojákův se přihnal“* jest podle něho chyba (str. 44) a správně se má říkati „*houf vojákův se přihnalo“*; místo zobecnělé vazby *miru překročiti* chce zavésti *miru přesypati, přeliti* (str. 61) atd. Takový brus nemohl arcit než působiti jako odstrašující příklad.

K tomuto výstřednímu směru náleží také J. Vycpálek: „O češtině v úkolech vyšších gymnasií“ (v progr. rychnovského gymn. 1892¹).

71. Největší autority nabyt brus vydaný „Maticí českou“. Vzmáhající se nesprávnosti jazykové pohnuly členy Matice, že zřídila r. 1870 komisi k sepsání „Brusu jazyka českého“. Komisi této bylo zápasiti s neuvěřitelnými nesnáze: někteří členové vystoupili z komise pro nedůtklivost nebo neshody, jiní zase zemřeli atd. Také Hattala vystoupil. Konečně vyšel r. 1877 Brus jazyka českého, který přes své archaisující návrhy přece blahodárně působil na spisovnou řeč. Druhé, značně opravené vydání vyšlo r. 1881, třetí r. 1894, obě redakce prof. Hylmára. Vydání to se odlišuje podstatně od vydání dřívějších tím, že se všudy více přihlíží k praksi a že je teorie omezena na míru co nejmenší. Má tři části: 1. pravopisnou, 2. tvaroslovnou a 3. lexikální, jež jest nejobsáhlejší. Redakce se přidržuje co možná zatím vyšlé mluvnice Gebauerovy (píše se tu na př. *kost, část, moudrost* atd., nikoliv *košť* atd.). Mimo to se více přihlíží k mluvě obecné. Komise

¹ O Malém, Šachovi, Šebkovi, Maškovi, Praskovi srov. také poznámky obsažené v Hattalově Brusu 296—298.

tvrdí, že jde střední cestou mezi stanoviskem přísně konservativním a stanoviskem novotářským, že přijala stanovisko Jungmannovo a Palackého a že za hlavní pramen mluvy spisovné považuje jazyk doby Veleslavínovy; že se však nestaví proti mírným novotám, jež si vynutil přirozený vývoj. A skutečně je střední cesta ve všech takových pracích nejlepší.

72. Mezitím však vyšly ještě jiné brusy. M. Hattala, který vystoupil z mateční komise, napsal „Brus jazyka českého.“ Příspěvek k dějinám osvěty vůbec a slovanské i české zvláště (1877, stran 304); tedy brus dosti obsáhlý. Ve skutečnosti to však není brus. O jazykových nesprávnostech pojednává Hattala jen tu a tam, zvláště pak na str. 279—291 o germanismech, kterým ani Slovan němčiny znalý dobře nerozumí. Jinak tu nalezneme všechno možné, zejména v I. díle; tak na př.: § 1. Rozdíl mezi člověkem a zvířetem; § 19. O cti a vděčnosti národní; § 20. Osvěta a vděčnost národa německého; § 21. Pohled na osvětu staročeskou atd.; v úvodě na str. 6—8 jsou z Bedřicha Hellwalda dlouhé citáty o pauperismu, prostituci a tisku. Celá kniha je polemicky zahrocena hlavně proti Erbenovi a Zikmundovi pro jejich stanovisko v rozepři mezi Jungmannem a Nejedlým (Erben posoudil dříve nepříznivě Hattalovu Skladbu). Jen tu a tam se vyskytne nějaké užitečné zrno. Jen pro ně a pro podivnástkářský sloh lze knihu tuto čísti¹.

¹ Hattala si liboval v některých obratech, jako na př. *vůbec a zvláště*, jak jest viděti již z titulu (je to patrně vliv Jungmanna, jehož si Hattala váží velice; srov. jeho pojednání: O klasičnosti v literatuře vůbec a zvláště české). Tak píše (budiž to zároveň ukázkou jeho slohu): „Dříve toho však zastavím se (*se je na nesprávném místě!*) na chvílku (!) u Skladby Zikmundovy *vůbec* a vědecké *zvláště*, maje dokázati, že je Zikmund skutečně takým protivníkem Jungmannovým a přívržencem Nejedlého, *jakým sem ho býti již častěji vyhlásil*“ (str. 243). Na konci máme ještě příklad na instr. s inf. Podobně pak o něco dále: *co Zikmund právě vůbec uznaným býti praví*. Srov. ještě: *Já sem jich takými býti nikdy neuznal* (str. 230) atd. Jinak vytýká mateční komisi tvrzení, že duch jazyků klasických neodporuje mluvě naší v takové míře jako řeči německé (str. 299). S Brusem Matice české byl naprosto nespokojen (str. 298—300). Jako příklad jeho rozmarné polemiky stůjtež zde slova: „Obgleich es Miklosich insbesondere auch im Ritterthum sonst weiter gebracht hatte als meine Wenigkeit, so war er doch bis auf den heutigen Tag nicht so ritterlich, den von mir hingeworfenen Handschuh aufzunehmen.“

R. 1879 vydal Fr. Bačkovský svého „Oprávece poklesků pravopisných i některých jiných...“; 2. vydání vyšlo r. 1884 a 4. vyd. s názvem „Oprávece... neboli Brus jazyka českého“ r. 1894. Bačkovský se celkem drží Brusu Matičního a zasluhuje i jinak povšimnutí.

Na jiném stanovisku stál v své „Rukověti správné češtiny“ z r. 1891 velmi zasloužilý Fr. Bartoš. Jeho živá láska k rodnému nářečí svedla ho k přímé nevráživosti proti některým historickým útvarům jazyka spisovného. Dialektolog vítězí tu nad jazykozpytce¹; jako příslušník východních nářečí právě těmto nářečím dával přednost. Druhé vydání r. 1894 zůstalo v podstatě nezměněno.

K názorům Bartošovým namnoze se přidal Th. Vodička v ČČM. 1894, 152—164. Proto bylo třeba, aby vystoupil J. Gebauer. Vodička mezi jiným podal také návrh, aby se tvary znící stejně odlišily zavedením různých hlásek (*ä — e*, na př. *duša*, *i — i*). Proti tomu psal² Gebauer v LF. XXI, 1894, 216—217. Hájí tu dále svou poučku, že kmenová souhláska (*n, r, d, t*) *i*-kmenů nebyla měkká: má prý se psáti *kost* a pod., nikoli *košť* (přes to však se píše *rtuť, nať, lať, peruť, prst, čeled, hrud, měď* atd.!), poněvadž *ь* (csl. *kostь*) souhlásek těch vůbec neměkkilo. Mínění toto je arciť nesprávné (*řku* se pak musí vykládat jen analogií). Novotu *-šť* prý zavedl teprve od r. 1830 Čelakovský. Zamítá skloňování *Boleslav-Boleslavi, Chrudim-Chrudimi* a chce, aby se skloňovalo jen podle staršího způsobu *Boleslav-Boleslavě* atd.; zajisté také neprávem, poněvadž první jmenovaný způsob se v jazyce spisovném vžil již skoro úplně a vyskytá se mimo to i ve většině

Ich achte ihn dessen ungeachtet auch heute noch so, dass es mir billig erscheint, meine Herausforderung hiermit einfach zu wiederholen“ (str. 40). Příklad, jak sám o sobě smýšlel: „Já konečně neváhám ke cti a slávě téhož ohromného ducha (Komenského) ani toho se domýšleti, že on sotva smýšlel podstatně jináče než já v následujícím“ (v následujícím § 33 str. 147 pojednává „o šlechtické a měšťanské češtině“).

¹ Jeho nepřeliš důkladné znalosti historické mluvnice a historického vývoje českého jazyka obřážejí se především v jeho jinak velmi záslužných pracích dialektických.

² Některé pravopisné novoty navrhoval také ještě F. J. o k l (Naše Morava I, 1897): odstranění *y* vyjímajíc *y* v slabikách *dy, ty, ny* atd.

českých nářečí. Bylo tedy docela zbytečné obnovovati zase staré tvary. Správně však zamítal Gebauer neskleňované *její*, *infin. přijati místo přijmouti*, *liceň* m. *ličení*, *napamět* m. *nazpamět* (vlastně *nazpamět*). Proti podobným novotám vystoupil Gebauer již r. 1893 v Kalendáři učitelstva českoslovanského článkem „Šetřme jazyka spisovného“ a ještě dříve v 1890 v předmluvě k své školní mluvnici.

R. 1894 vyšel Vorovkův „Abecední vyhledavač slov českých i cizích“, r. 1896 dílem zkrácený, dílem rozmnožený pak jako „Strážce jazyka. Slovníček grammaticko-fraseologický“. Po způsobu Bartošovy „Rukověti“ shrnul tu Vorovka všechn jazykový materiál do abecedně uspořádaného slovníčka¹.

¹ O různých brusech viz pojednání V. Flajshanse v Památnku České akademie pro vědy, slovesnost a umění, v oddělení „Jazykopyt“ (III b), str. 17 a násl. Tam jest také udána příslušná literatura. Některé poznámky brusičských snah před r. 1877 se týkající jsou také v Hattalově Bruse.
